

Vasy Géza

Balázs József elbeszélései

Balázs József Tolsztojról:

„...az életet nem lehet olcsón és könnyedén megúszni,
a létezés értelmét kell keresnünk, akár az ő hősei.
Tévedhetünk is persze, de mégis lelkiismeretünk
szerint cselekedtünk.”

Közeledik Balázs József születésének hetvenedik évfordulója*, s ha valami ébren tartja munkásságát, akkor az elsősorban a *Magyarok* című regényéből Fábri Zoltán által készített film. Nem szabad az emlékkörzésnek ezt a formáját sem lebecsülnünk, de más alkotásaiból is készült film, másrészt pedig, mint ő maga is hangoztatta, filmes szakemberként is, az irodalom és a film két különböző, bár egymásra utalt művészeti ág. Balázs József eredetileg, már középiskolás korában, filmrendező szeretett volna lenni. Bölcsészhallgatóként az amatőrfilmes mozgalom lelkes szereplője volt, elsőként megjelent kisregénye, a *Koportos* először filmforgatókönyvnek íródott meg. Regényeinek sikere után, 1976-ban lett filmgyári forgatókönyvíró és dramaturg. Mire tapasztalatai és helyzete mégis lehetővé tették volna, hogy ő maga is filmet rendezzen, 1982-ben megtámadta az a végzetes kór, amellyel ugyan másfél évtizeden át hősiesen viaskodott, de ez a küzdelem meggátolta terveinek megvalósítását, s az írásban is erősen akadályozta.

Tragikusan félbeszakadt írói pálya lett volna az övé? Az életutat, a meg nem született alkotásokat tekintve igen, ám mindaz, ami megvan, ami olvasható: életmű. Az irodalomértők tábora, s főként a kritikusoké, rendre telhetetlen: folytonosan, futószalagon várják el a nagyszerű alkotásokat minden szerzőtől. Balázs József 1975–1976 fordulóján néhány hónap leforgása alatt jelentkezett három regénnyel, s ez olyan indulás, amilyenre nehéz más példát találni, s amelyet természetesen nem lehet ugyanígy folytatni. 1983-ig újabb két regénye, egy elbeszéléskötete jelent meg, majd Nyíregyházán bemutatták két drámáját (1983, 1985). Kétségtelen, hogy ezeknek a műveknek a fogadtatása már sokkal ellentmondásosabb volt. Felvetődtek jogos kritikai észrevételek is, de a hangsúlyosabb elégedetlenkedés akkor sem volt indokolt. Az pedig teljesen érthetetlen, hogy a hosszú idő után 2005-ben posztumusz megjelent regény, *A torcellói Krisztus* nem vált az irodalmi élet eseményévé, pedig ez a *Fabián Bálint találkozása Istennel* és a *Magyarok* után egy trilógia záródarabja, s az életművet kiteljesítő, összefoglaló alkotás. Beiktatása az irodalmi köztudatba ma is időszerű feladat.

Az amatőrfilmesnek a filmalkotás minden eleméhez értenie kell. Elsőként egy történetet kell elgondolnia és megírnia. Tehát filmnovellára, majd forgatókönyvre van szükség, vagyis filmes szemléletű írói munkára. A szemléletnek stílári következményei is lehetnek: a filmnovella megfogalmazása nem feltétlenül igényli az irodalmi nyelvet, közelebb állhat a kulturált közbeszédhez. A prózaíró esetében viszont hasznos a képszerű, a láttató erejű írásmód. Már a *Koportos* egyértelműen tanúsította, hogy Balázs József mindkét szemléletben otthonos: filmes szemmel tudott író lenni, illetve írói szemmel filmes. Termékeny ez

* Balázs József 70 éve született. Egykori, tisztelt szerzőnkre Vasy Géza tanulmányával emlékezünk. (A Szerk.)

az egyensúlyozás, amelyet csak ritkán billentenek ki a filmes szemlélet kevésbé irodalmi megoldásai.

Balázs József indulása azért is meglepőnek mutatkozott, mert a regényeknek nem voltak kisepikái előzményei. A műhelyben persze voltak, s nem csupán a filmes munkában, hanem az újságíróiban is. Az üzemi lap szerkesztőségében, alig idősebb író társakkal együtt dolgozva, számos, irodalomhoz közelítő műfajban kipróbálhatta, gyakorolhatta magát a fiatal ember, aki hamarosan tárcanovellákat is kezdett írni. Elbeszélései azonban csak az első regények sikerei után jelentek meg. Ezeket gyűjtötte össze az 1983-ban megjelent kötet, *Az eltévedt tank*. Ez a mű két ciklusra tagolódik, mindegyikben hat elbeszélés olvasható, amelyek témájukban, hangulatukban, szemléletükben, hőseikben olyannyira kapcsolódnak egymáshoz, hogy egyesek szinte regénynek, regénytörödékeknek tekintették azokat.

Rendkívül ellentmondásos volt a kötet kritikai visszhangja. A Könyvvilág bemutató cikkének már a címe is ez volt: „*Az eltévedt író*”. Az egyik bíráló az első, a másik a második ciklust tartotta jobbnak, elfogadhatónak, de a fővárosi fórumok inkább elutasítóak voltak, felejtetőnek ítélték a könyvet. A legértőbbben Annus József elemezte a kötetet a *Tiszatáj* lapjain, majd jóval később Miklós Elemér az író bemutató könyvében (*Balázs József emlékezete*, 2001)

A feledéstől nem csupán a regények, hanem önértékei miatt is érdemes visszaperelni Balázs József elbeszéléseit, természetesen nemcsak a kötetben szereplőket, hanem néhány további is. Újraolvasva ezeket a legelső felismerés az, hogy szervesen hozzátartoznak az írói pályához, az alkotói világhéjhez is új elemeket tesznek hozzá. Ha pedig egy kései műre gondolunk: az *Isten küldöttei* (1991) nemcsak a pályának, hanem a mindenkori magyar kisepikának is egyik nagy teljesítménye. Ez az elbeszélés az 1956-os forradalom kivégzett hőseinek állít emléket, s hőhéraikat ítéli el. Kevéssé érthető, hogy 1956 kultusza miért nem volt képes ezt a művet szervesen önmagához vonni.

Az elbeszéléskötet első ciklusában már a címek egy része hangsúlyosan jelöl egy társadalmi és élethelyzetet: *Bevezetés a félelembe*, *A tiroláléccsel*, *A legnagyobb veszedelem*, *A dobos*, *Az eltévedt tank*, *Bujkálók*. Az időpont és a helyszín: az ötvenes évek magyar faluja keleten, a Kraszna mentén. Alapvetően az 1956 előtti évekről lehet szó, ám a két történetben is hangsúlyosan megjelenő tánciskolai rock and roll történetileg valamivel későbbi évekre utal, s ez kissé elbizonytalanító elem. Az sem egyértelmű, hogy a tévészervezés első vagy második korszakáról van szó, bár ez a történet lényegén semmit nem változtat. *A tiroláléccsel* valószínűleg 1950 táján játszódik, a *Bujkálók* pedig egy évtizeddel később, s ezt a két mű hangulati különbsége is érzékelteti. A történetek az író szülőföldjén játszódnak, az ő gyermekkorában. Az alakmás, a kis Neviczky csak két történetben szerepel. Főszereplő lesz a kamasszá vált fiú más néven, máskor az ő apja, majd a zenekar dobosa, végül egy helyi futballista a „tiroláléccsel” mestere.

A második világháború után vagyunk, a Rákosi-diktatúra legsötétebb éveiben. Igen személetesen tárja ez elénk a *Bevezetés a félelembe*. Neviczky Jánost egy lovas katona (rendőr?) arra kényszeríti, hogy másnap várjon rá, s együtt fogják végigjárni a falut, elrejtett cirkot keresve. Az elutasítás államellenes cselekedetnek minősülne. A feladat azért is abszurd, mert senki sem rejtegeti az értéktelen cirkot. A férfi emlékszik arra, hogy a háborúban az egyik falubeli már játszott ilyen szörnyű szerepet, amikor a férfiakat kellett összegyűjteni, s volt, aki eltűnt közülük. Ő nem lesz áruló, besúgó, dönti el. Míg várakozik a lovasra, a falu szokatlan csendje döbönt meg. A katona, elhalasztva a feladatot, hazaengedi a férfit, aki otthon rögtön a padlásra megy, s ott meglepődve talál egy kis kéve cirkot.

Ami nem érthető meg, ami kétségessé teszi a jövőt, az félelmet kelthet. Mit jelent a cirkot? Miért kell termelészövetkezetet szervezni, elvenni a magántulajdont? Miért

tart házkutatást, miért veri a gazdát a rendőr? Miért lakik Ottilia asszony „imperialista házban”, miért volt börtönben Libus Oszkár, a „titkos összeesküvő”? Miért járják rendszeresen a falut puskás emberek? Miért viszik el a papot? Miért hallgatják ki az amatőr tánciskolai zenekar tagjait? Mindennek közös jelképe a titokzatos „eltévedt tank”, amelynek hangjait néha az éjszakában hallani vélik, amelyről suttogva beszélnek az emberek. Van egy másik hiedelem is: Libus állítólag figyelmezteti azokat, akiket el akar vinni a rendőrség. Ez a Libus furcsa alak: órára nem sokat tudnak az emberek, de ő mindent és mindenkit ismer. Titkos kapcsolatai, ügyei is vannak. Egy régi kritika találoán garabonciásnak nevezte, s valóban jövő-menő ember, aki a jónak segíteni, a rossznak ártani képes. Egy kicsit művész is, hiszen a zenekarban ő a szaxofonos, dalokat is szerez, ügyesen táncol, s ő szorgalmazza a rock and roll bemutatását, ami azonban a parasztok tiltakozását váltja ki. A hatalom pedig úgy tartja, hogy a zenészek „megzavarják a parasztok fejét”. Azt bizony már jól összezavarta addigra a két világháború és a rákövetkező totális diktatúra. Akárcsak a kitelepített ezredes, aki hitelt ad a tankmesének, s éjjelente kirohan a házból, vezényelni képzeletbeli seregét.

A többé-kevésbé alakmás kis Neviczkyt először libaőrző kisfiúként ismerjük meg (*A legnagyobb veszedelem*), majd 13 éves a címadó történetben, végül ő lehet Madaras néven a *Bujkálók* reménytelenül szerelmes 17 éves gimnazistája. Neviczky és barátja rendszeresen jár lopni a határba, s alighanem mások is teszik ezt, olyan nyomorúságos az élet. A szellemi hatást részben a ministrálás, a hittanóra jelenti számukra, másrészt az, ami a falu agyonpolitizált életéből eljut hozzájuk, harmadrészt pedig a faluban székelő, a szomszéd településekre is járó tánczenekar, amelyet két „idegen” irányít: Ottilia asszony és Libus.

Védetlen és kiszolgáltatott ez a falu, de mégis próbálja élni a maga életét, s megkísérli azt is, hogy szembeszálljon a sorsukat korlátozó erővel. Az idősebb Neviczky nem akar „a hóhér segédje” lenni. Libus csúzlival ló annak a háznak az ablakára, ahol a rendőrök nyomoznak, hogy hagyják már abba a férfi bántalmazását. A tánciskola és a bál a béke szigete kíván lenni. A tömegből, nyilván 1953, vagy inkább 1958 után azt kiabálják a rendőröknek, hogy „*Elmúlt már az az idő, amikor a saját szakállukra forgothatták fel a falut!*” Az ezredes is kijózanodik, és felnőtt lányával elköltözik. A papot is visszaengedik a faluba. Madaras édesapja a szőlőben bujkál a téesz szervezői előtt, szerelme pedig szüleiével elköltözni készül a gimnázium városából, mert apját megfenyegették: sok embert elvitettek vagy tíz éve. S a fiú is bujkál, mert szerelmét se képes bevallani, s a barátait sem vezeti el a szőlőbe, hogy rábeszéljék apját a hazatérésre, pedig a család, s ő maga is ezt szeretné.

A felnövekvő író kapott egy számára varázslatos szülőföldet, a tájat, a falut, annak társadalmát, kultúráját, munkás életformáját, de mindezt az ötvenes évek történelmi miliójében. Ez fordította ki a világháború abszurditása után helyreállni látszó, természetes rendjéből az életet. Így vált elkerülhetetlen ismeretanyaggá a nevelődésben a háború, a halál, az erőszak, a hatalom, s mindezek következményeként a félelem, a bujkálás, a menekülés. A személyiség fejlődésregényében így mintázódott egymásra az idill, a természetesség és a tragikum, az embertelenség. A felismerés, hogy „*az életet nem lehet olcsón és könnyedén megúszni*”. Ez Balázs József életművének meghatározó alapgondolata, szinte minden művében vezértéma, amelyet rokon motívumok kötnek össze. Emlékeztetőül a legfontosabbak: I. világháború, vörös-, majd fehérterror, II. világháború, bolsevik diktatúra, erőszak, letartóztatás, börtön, kivégzés, verés, öngyilkosság, gyilkosság, betegség, halál és halál.

Az elbeszéléskötet első ciklusában az időpont és a táj mellett a falu zártabb világa a legfőbb ciklusszervező erő. A második ciklus történetei a hetvenes évek végén játszódnak.

Ennek bizonyítéka, hogy nem sokkal vagyunk Elvis Presley halála, 1977 után. A főszereplő Hamala Henrik festőművész, aki régóta nem fest, csak tervezget. Ideje nagy részét vendéglőkben, presszóknban tölti. Iszogat és beszélget, legtöbbször az idős Neumann úrral, a világlátott, gyakorlatias emberrel. Hamala másik ellenpontja régi barátja, Zámbori, a sikeres festő, aki szorgalmas, világhírű, technikás, de eredetiség nélküli. Hamalának az apja is festő volt. Annyit tudunk róla, hogy régen megfestette Rákosi portréját, most pedig feleségével falun él, s a kocsmában tölti napjait. Fiának annyit tud tanácsolni, hogy ne törje annyit a fejét: *„minél kevesebben gondolkodol, annál kevésbé csapnak be. Ez legyen az irányadó.”*

Hamala nem megrögzött alkoholista, hanem eltévedt ember, s nem az alkohol gőzei, hanem a gondolatai között imbolyog. Már az első történetben megfogalmazza a lényegét: *„az alapkérdés ugyanaz, de a válasz mindenütt hiányzik... Itt él a földön ennyi ember, mennyire nevetséges dolog, itt élnek ennyien, és nem képesek tisztázni, hogy miért, mi célból születnek és halnak meg... Különösen az utolsóira nem tudnak választ adni, a halálra... Hát akkor, mondjuk már ki, az úristenit, miért nem lehet kimondani, hogy az embernél még egy varjú is szerencsésebb!”* Tartalmilag ugyanezt gondolta a Bevezetés a félelemben Neviczkyje a katonára várakozva: *„...az ereszek alatt behunyt szemmel egyensúlyozó tyúkokat irigyelte, és a nagy tollú királyi kakasokat. Tudata legmélyén ezeknek a szeretetre méltó állatoknak a helyébe képzelte magát, s feltolult benne egyszerre ez a tompa, mégis bódító megérzés, amivel még sohasem találkozott, de most úgy élte át, mintha a falura telepedő titokzatos csendből egy ismeretlen erő juttatta volna el hozzá. A tyúkok és a kakasok, íme, ilyen lélek nélküli boldogságban élnek, s most Neviczky János biztos volt abban, hogy minden ember életében legalább egyszer kívánja ezt az állapotot.”*

Balázs Józsefet Antonioni, Bergman, Fellini filmjei vezették rá arra, miként oldható meg, hogy *„ne csak az élet dolgairól legyen szó, hanem a létnek a dolgairól is. Ugyanis a kettő együtt lehet csak igazán művészi. Úgy éreztem, számomra egyedül annak van értelme, ha ezt a két utat és lehetőséget képes vagyok összeegyeztetni.”* (A Koportosban) *„az én szegény faluszéli szegény emberem is valójában a létezésnek a dolgaival viaskodik”. „(...) Az ő hatásuk, a filmjeik varázsa segített ráébrednem arra, hogy ahhoz, hogy mindezt az irodalomban megjelenítsem, nem szükséges nyelvi akrobatamutatvány. Hanem egy olyan helyzetet kell létrehozni, egy olyan szituációt, amelyben az emberek magától értetődő természetességgel tudnak a létezésnek eme szegleteiben, folyosóin, hegyein otthonosan mozogni.”* (Szerdahelyi Zoltán beszélgetése 1990-ben. Megjelent: Forrás, 2011. 2.) Ugyanezt a hatást már 1977-ben, a Görömbei Andrásnak adott interjúban elmondta az író, kiegészítve a következőkkel: ha *„az ember mélyebben belegondol: miért ír, joggal almosolyodhat, s joggal eshet kétségbe is. S ez egyben az ember – a nembeli ember – státusára is rávilágíthat: mindenképpen tragikusnak látszik ez a státus, de talán ez a szerencsénk is... Minden nemzedék úgy vág neki az életnek, hogy tudja: egyszer vége lesz, de nem akarja elhinni, és hosszú évtizedekig nem akarja elhinni, ámbar mégiscsak tudja – a tudatalattija minduntalan figyelmezteti –, hogy elődei sorsára jut. Így azután át akarja menteni magát későbbi évszázadokra: utat épít, házakat, gondolkodik a saját sorsán, és megírja vagy elmondja, családot alapít... Ha tudná, hogy sohasem fog meghalni, vajon építene-e házakat, alapítana-e családot, részt venne-e a forradalmakban, feláldozná-e magát különböző ügyekért?”* (Alföld, 1977. 5.)

Még egy interjút szükséges idézni: *„Engem a halál nem az élet, hanem a létezés szempontjából foglalkoztat. (...) Mivel jómagam sorsokban gondolkodom, hiszen az írás ezt is jelenti, a halállal való szembenézés kikényszeríti, hogy a létezésnek azokat a mozzanatait keressem, amelyek valóban lényegesek, fontosak lehettek a múltban élő embereknek is.”* (Skultéry Tamás beszélgetése, Vigilia, 1983. 4.)

A kevésbé iskolázott falusiak és a diplomás festő között élet és létezés dolgairól gondolkodva igazából mindössze annyi a különbség, hogy a festőt nem csupán különös helyzetekben foglalkoztatják ezek a kérdések. Ő az adott életszakaszában szinte nem is foglalkozik mással, mint a léttel. Gondolkodik, de nem képes előbbre jutni, s közben nem alkot, nem dolgozik, nem tudja szinte már önmagát se fenntartani: „Már elfelejtettem, hogy festő voltam” – közli Zámborival. Az elbeszéléskötet a *Bevezetés a félelembe* című írással kezdődött, s a félelem stációin átvezetve ugyanezzel a motívummal fejeződik be. A festő újabb terveket szövögetve gondolja ezt: „...megörökíthetne arcokat, olyanokat, amelyeken az övéhez hasonló szorongásokat fedezett fel. A szája körüli mélyedésekből – alighanem már születésétől fogva, emlékezete első lobbanásaitól – a megokolhatatlan félelem nézett vissza rá a tükröben, mintha a világból ezernyi veszély leselkedne rá, erről árulkodott a szeme, de nemcsak az övé, azoké is, akikkel gyakori csatangolásai közben összeakadt.” (Kezek a lekvárban) Mondhatnánk ironikusan, hogy Hamala Henrik túl sokat forgatta az egzisztencialista filozófusok munkáit, túl sokszor nézte meg a már említett rendezők filmjeit, de nem látta be Camus igazát, hogy Sziszüphoszt boldognak is képzelhetjük. Bár ez az ember nem leli meg a lehetséges választ, életútjának értelmes megoldását, a feloldást azért megtalálhatjuk Balázs József műveiben. Ezek az elbeszélések 1980 körül keletkeztek, akárcsak *A torcellói Krisztus*, amelynek ugyancsak kallódó és vívódó hőse édesapjának halála kapcsán választ kap kérdéseire, ő maga s az olvasó is katartikus élményben részesülhet.

A festő körül érdekes alakok tűnnek fel. Zámbori, a sikeres festő alkot, értelmesnek látja az életet, idővel mégis válságba kerül. Visszatérő szereplő a világot járt volt cirkuszi segédmunkás, Neumann úr, aki állítólag az első kávéfőző gépet hozta be az országba. Szerinte „a régi idők nagy emberei a bohócok voltak”, akik az igazságot keresték. A jelenben is mindig feltalálja magát, mégis a múltban él, mint az idős emberek, s mint a Krúdy-hősök: „A múlt élteti az embert, az a pár kis elmúlt semmiség, élmény, emlék, ami nagy összevisszaságban felbukkan a múlt vizéből.” Egy másik férfinak az volt a vágya, hogy csapos lehessen, de egy idő után elbocsátották, mert túl kevés habbal mérte a sört, s ezért kevés volt az üzleti haszon. A csapos bánatában meghalt. Alighanem tökéletes szakember lehetett a festményekeket rendelő erdész is, aki azért lett öngyilkos, mert ok nélkül felpofozták a suhancok, s emiatt csalódott az emberiségben.

A festőt egyszercs megverik, mert nem tudja adósságát törleszteni, máskor majdnem megverik, egy harmadik éjjel pedig majdnem megöli őt a házmesterné elvált, mégis féltékeny férje. Számára egyre inkább „csak az a fontos, hogy teljen az idő”. A ciklus végén arra gondolt, hogy „A közelmúltban számtalanszor menekült meg kisebb-nagyobb veszedelmektől. És miközben ereje utolsó megfeszítésével mentette az irháját, már pontosan tudta, hogy ő maga ellenséges, idegen elemekből álló semmiség, leszázalékolt rejtély. Nyilvánvaló, hogy a Mindenható a természet ellenséges elemeit dolgozta össze, amikor őt megalkotta, hiszen olyannyira szeretett volna már az erdészhez hasonlóan hátat fordítani a világnak, de ez eddig még sosem sikerült.”

Balázs József tárcanovellái egyelőre foszladozó újságlapok hasábjain sárgulnak. Van azonban néhány műve, amely antológiák, folyóiratok lapjain jelent meg. Köztük olyanok is, amelyek készen voltak már az elbeszéléskötet összeállításakor, ám a két ciklusba nem fértek bele (Az első szabadság és a Hárman a parkban katonatörténetek, s feltehetően tematikus pályázatra készültek). Későbbi írás lehet *A zsoké elkárhozása* (Asszony a világ fölött, Kossuth, 1986), amely feltehetően egy tervezett regény részlete. A zsoké eddig tisztességesen versenyzett, de most őt is be fogják venni a csalásokba, s miközben ezen medítál, nem meghalni akar, hanem boldognak érzi magát. *A látogatás* (Magyar Nemzet, 1986. december 24. – Látóhatár, 1987. 3.) érdekessége, hogy az elbeszéléskötet első ciklusából ismert,

most már végleg megöregedett, magára maradt Ottilia asszony a hőse, akinek korábbi életútjáról eddig nem sokat tudhatott meg az olvasó, most viszont titkok derülnek ki, s a késő öregségről kapunk emlékezetes kettős portrét.

Balázs József nyomtatásban megjelent filmes történeteinek eltérő a műfaji megnevezése. Az *Üvegharangok* (Alföld, 1977. 9. és 10.) irodalmi forgatókönyv. A *Csempész csemبالóval* (Forrás, 1989. 2.) filmregény, *A körorvos* (Alföld, 1980. 3. és 4.) és *Az asszony* (Hitel, 1994. 10.) filmnovella. Kétségtelen, hogy már elnevezésével is ez a típus áll a legközelebb az elbeszéléshez, sőt sok szempontból azonosnak is tekinthető azzal. A csempésztörténetben is szerepel Ottilia asszony a lányunokájával, de itt még agilis üzletasszony. Az *Üvegharangok* és *A körorvos* kisregény-terjedelmű, s a másodikban is erősebb a forgatókönyvjelleg. *Az asszonyból* készült tévéfilm, s alapja egy valós történet, de a 28 fejezetre-jelenetre tagolt mű elbeszélésként is teljes értékű. Irodalmi értéke mellett az is növeli jelentőségét, hogy 1956 következményeiről szól. A kacsától alatt hat évig bujkáló férfi vette mindössze annyi, hogy a forradalom napjaiban „*néhány magas rangú katonatisztet őrizetbe vettünk, nehogy olyan parancsot adjanak ki, amit később megbántak volna. Most már úgy is fel lehetne fogni, hogy megvédtük őket.*” Ma már közismert, hogy az ilyen védőőrizetbe vett emberek, miután ismét hatalomba kerültek, országszerte különös örömmel bosszulták meg az őrzőiket. Elképzelni is nehéz, hogy miként lehetett hat évet kibírni télen-nyáron abban a gödörben, de eleinte sorozatban készültek a halálos ítéletek.

1956 forradalmáról és a rákövetkező terrorról évtizedekig nem lehetett sem beszélni, sem írni. Nem tudni pontosan, hogy szülőfalujában, Vitkán élve miként élte meg mindezt a kiskamasz Balázs József. Életműve alapján azonban bizonyos, hogy történelem-, magyarság- és létszemléletébe ez is beilleszkedett. A háborúra személyesen nem emlékezhetett, de az ötvenes évek Rákosi-, majd Kádár-korát megélhette, egyre inkább gondolkodó-elmélkedő emberként. Nem az 1989–1990 hónapjaiban bekövetkező változások hirtelen fellángolása hívta életre az *Isten küldöttei* című elbeszélést, mert az szükségszerűen következett addigi munkásságából (Tiszatáj, 1990. 7.).

Elgondolkozta kettős jelentésű maga a cím, hiszen az eredeti, a természetes első jelentés durva kifordítására kell rádöbennünk. Isten küldöttei minden normális ember számára a próféták, a szentek, a papok. Itt viszont a börtönigazgató mondja a hóhérbriádnak a következőket: „*Ha netán lelkiismeret-furdalásuk lenne emiatt... gondoljanak arra, hogy maguk kiválasztott emberek, hiszen az igazságot szolgálják. Ha lenne Isten, azt lehetne mondani, hogy Isten küldöttei, Isten legkedvesebb gyermekei maguk...*” A hóhérok ekkor még nem tudják, hogy a miniszterelnököt és két társát kell felakasztaniuk. Az olvasó pedig eleinte azt sem tudja, hogy a történetben megjelenő brigád a hóhéroké. Sorrendben háromszor van dolguk, előbb egy ártatlanságát valló fiatalembert, majd egy ugyancsak ártatlan medikus lányt kell kivégezniük, végül a „főbűnösöket”. A két ártatlan áldozat, majd a börtön foglyai megátkozzák a gyilkosokat.

A hóhér Főnök helyettese, Misku régóta próbálja kideríteni, hogy vajon mikor, miként halt meg az édesapja. Klasszikus építkezésű, szigorúan megszerkesztett, balladás hangvételű az elbeszélés, amelyben a Főnök, Misku és Bodza nevű társukban fokozatosan felébred a lelkiismeret, s utoléri őket az isteni igazságszolgáltatás: csendes bolondokká válnak, akik egy erdei tisztáson üldögélve gajdogatnak elhomályosult tudattal. Van a történetben egy volt ávos, aki egy közeli faluban lett sekrestyés. Tőle Misku nem tudja meg, hogy mi történt az apjával, s végül már az anyja is hiába mondja el neki a tisztáson, hogy az apa egy bányában felügyelte a rabokat, s tévedésből nem hívták ki onnan az öröket, amikor felrobbantották a bányát. Az ór fiából pedig azért lett hóhér, mert ott „talált” munkát. (Az elbeszélés részletes elemzése: Jászokunág, 1991. 1. – Vasy Géza: „*Hol zsarnokság van?*”, 2005. – V. G.: *Későmodern prózáirók*, 2006)

Van Sánta Ferencnek egy 1956 nyarán megjelent elbeszélése, amellyel nagymérvű gondolati-etikai rokonságot mutat Balázs József műve. *Az öregember és a fiatal* egy hóhér és az új segédje. Az öreg béklyózó hurokkészítésre tanítja a fiatalat. Közben beszélgetnek, s mindketten komoly, erkölcsös életfelfogásról tesznek bizonyosságot. Amikor hozzák a halálraíteltet, a segéd rosszul lesz, csak most ismeri fel munkájának lényegét. Ennek az elbeszélésnek az a lényegi magja, hogy 1945 után az „öregék” szép eszmékkel és jelszavakkal szédítették a fiatalokat, közben gyilkosok voltak, s cinkossá tették az új nemzedéket is. Ezzel a veszéllyel viaskodik Nagy László legismertebb hosszúversésében, a *Menyegzőben* az ifjú pár. A megtévesztés és a rádöbbenés központi elem Balázs József művében is, de nála közbelp az isteni igazságszolgáltatás, helyreállítva ezzel az elbeszélés címének eredeti jelentéskörét.

Ha ennek az elbeszélésnek más lenne a címe, ha a börtönigazgató nem mondaná el a hóhéroknak az idézett mondatokat, hatása akkor is döbbenetes mind a történések, mind a létfilozófia szintjén. A balladai cselekménysor akkor is a bűn és a bűnhődés teljes értékű példázatát teremtené meg. Ez a cím azonban sokkal egyetemesebbé tágítja az emberiség történelméből levonható etikai tapasztalatokat, s nemcsak az igazságról, hanem az emberi élet értékéről-értéktelenségéről is lényeges dolgokat érzékeltet. A mű címe mindezt még több rétegűvé, még szimbolikusabbá emeli: 1958 Magyarországnak bűnös és büntelen embereit, akik így vagy úgy egyaránt Isten küldöttei lehetnek, a teremtett világ egésze felől értelmezi. Egy írói vallomás is segít a megértésben: *„...miközben sok mindent megtanultam, tapasztaltam, az Istennel való viszonyom megváltozott. A legenda mögött tudatosan kerestem a valóság vonalait, összefüggéseit, s ha néha biztos voltam abban, hogy Istent érzékelem, tudomásom van róla, akkor megrettentett a múlt és a jövő is. Nem tudtam eldönteni, hogy mikor lettem titokzatosabb folyamat része: akkor, amikor Isten munkáját látom mindenben, vagy akkor, amikor az a meggyőződés kísért, hogy Isten nem létezhet.*

Gyakran zárultak be a megismerés különféle útjai, s módfelett kérdésessé vált, mit is tudhat meg egy ember az érzékeivel, a képzeletével, a megérzéseivel. Létezésünk értelméről gondolkodni nem segít semmilyen önámítás, azt, hogy az élet egyszeri és megismételhetetlen, tudomásul kell venni, mint ahogyan azt a kérdést is, ami oly gyakran megkísértette az embert már a legrégebbi időben is: az ember sorsának célja Istennel vagy Isten nélkül – megismerhetetlen?”